

Радиогеохимични и термолуминесцентни особености на кварца от вулканитите на Централните Родопи

Иван Бедринов¹, Симеон Стойнов²

¹ Министерство на металургията, 1000 София

² ВМГИ, 1156 София

I. Bedrinov, S. Stoinov — Radiogeochemical and thermoluminescence features of quartz from volcanics of the Central Rhodopes. The paper presents a detailed radiogeological description of rhyolites from the third and fourth volcanic phases in the area of Smoljan Tertiary depression: data on the content of the radioactive elements U, Ra, Th and K, the natural radioactivity, concentration of radiation defects in some rock-forming minerals, natural and induced thermoluminescence of rock-forming quartz, etc. It is suggested that part of the presented radiogeochemical and physical parameters (content of the main radioactive elements, concentration of radiation defects in rock-forming quartz) may be used as typomorphic indices in prospecting and exploration of hydrothermal and exogenic deposits.

Въведение

Вулканските скали заемат значителна част от терциерните депресии на Централнородопската област (Доспат—Девин, Левочево—Киселичево, Арда—Пловдивци, Лъки—Давидково). Тези скални комплекси са били и са предмет на всестранно изучаване във връзка с търсенето на нови находища на полезни изкопаеми. В пределите на Смолянската терциерна депресия вулканогенно-седиментният комплекс е поделен на пет вулкански фази с един туфогенно-седиментен хоризонт между третата и четвъртата фаза (Б е д р и н о в, 1976). Подобни схеми за литофациалното диференциране на вулканските скални комплекси съществуват и за останалите райони. Следва да се подчертае, че отделните вулкански фази имат съвсем неравностойно значение като среда за локализиране на рудните минерализации. Оттук и необходимостта за възможно най-достоверното им и пълно диференциране с оглед правилното и ефективно провеждане на търсещите и проучвателни геоложки работи. В това отношение наред с общогеоложките и петрографските критерии — пространствено положение и взаимоотношения, състав, текстурни и структурни особености и др., през последните години все по-голямо значение придобиват редица геохимични и физични параметри — съдържание на радиоактивните елементи U, Ra, Th, K, естествената радиоактивност на скалите, концентрацията на радиационни дефекти в някои скалообразуващи минерали, термолуминесцентни особености и др.

Предмет на настоящата статия са получените резултати от изучаването на радиогеохимичните особености на риолитите, отнасяни към третата и четвъртата фаза на Смолянската терциерна депресия, концентрацията на радиационни дефекти и някои термолуминесцентни особености на скалообразувачия кварц.

Същността на радиационните дефекти и възможното им приложение в геологията е осветлено подробно от К о м о в (1982). В нашата геоложка литература едва през последните 2—3 години се появиха сведения за определяне концентрацията на радиационните дефекти (Срд) на скалоизграждащ и жилин кварц в гранитоидите и метаморфитите от Родопската област (К о с т о в, 1984 а, б), както и за значението на този съществен типоморфен признак при прогнозирането и търсенето на редкометални орудявания без непосредствен излаз на земната повърхност (Б е д р и н о в и др., 1985).

Кратко описание на изследваните вулканити

Риолитите от третата фаза са дребнопорфирни, плътни, с невинаги ясно изразен порфирен строеж. Фенокристалите са от кварц — 15%, плагиоклаз, санидин и биотит. Кварцовите зърна са най-едри и размерите им достигат до 1—1,5 mm. Обикновено те са силно кородирани, с дълбоки „заливи“ от основната маса. Често са напукани с протокластично разместване на късчетата. Срещат се и зърна с мозаично потъмнение.

Риолитите от четвъртата фаза са средно- до едропорфирни. Впръслеците изграждат 50—60% от обема на скалата. Представени са от кварц — 15%, плагиоклаз, санидин и биотит, с акцесорни апатит и циркон. Кварцовите зърна са обикновено с размери от 0,6 до 2—3 mm. Те имат единично запазени кристални стени и също са силно заливообразно кородирани от основната маса. Често при по-едрите индивиди се наблюдава протокластично напукване, а по-рядко и мозаично потъмнение.

Резултати от изследванията

В лабораторни условия на анализатор SA-40B и дозиметрична установка МД-484, RST-20,026 са определени съдържанията на радиоактивните елементи U, Ra, Th и K, а така също и α - и β -разпадите в прахови проби от риолитите на трета и четвърта фаза, развити широко в пределите на Смолянската терциерна депресия. Сумарната естествена радиоактивност е определена с помощта на полеви радиометри тип СРП при вземането на пробите (табл. 1).

Таблица 1

Радиометрична характеристика на риолитите от трета и четвърта фаза

№	Риолити	Брой проби	Съдържание на елементите				Естеств. радиоактивност рА/kg	α -разпади Bq/g	β -разпади Bq/g
			U п.10 ⁻⁴	Ra п.10 ⁻¹¹	Th п.10 ⁻⁴	K %			
1	трета фаза	120	15,6	17,4	26,1	3,69	0,17—0,18	2,98	0,04
2	четвърта фаза	98	8,1	27,7	24,5	3,33	0,19—0,21	2,73	0,07

От същите проби е отделен кварц с едрина на зърната 0,4—0,5 mm. На отбраните кварцови проби чрез промиване и третиране с 10% HF в продължение на половин час при стайна температура е осигурена чистота над 95%. Така подготвените мономинерални проби са анализирани за определяне концентрацията на радиационните дефекти и природната термолуминесценция.

Концентрацията на радиационните дефекти, както и термолуминесцентните параметри — интензитет и температура на максимално светене, са определени по методика и с апаратура, разработени в лабораториите на ДСО „Редки метали“ (Б е д р и н о в и др., 1985). За контрол на 50% от пробите Срд е определена и в лабораторията по ЕПР на ИГЕМ — Москва. Точността в определянето на Срд чрез ТЛ метод е над 90%. Средните резултати от определената Срд и термолуминесцентните параметри — интензитет на светене (J) и температура на максимално светене (tm) при скорост на нагриване 10°C/s са посочени в табл. 2 и на фиг. 1.

След измерване на природната термолуминесценция (ПТЛ), при нагриване до 600 °C част от пробите са подложени на гама-облъчване от кобалтов източник при дози от 0,05 до 1,00 kC/kg, по които е определена индуцираната термолуминесценция (ИТЛ).

Както се вижда от табл. 1, при съдържанията на радиоактивните елементи в риолитите от разглежданите фази по-съществена е разликата в съдържанията на U и Ra и съвсем незначителна е разликата при Th и K. Незначителна е разликата и в сумарната естествена радиоактивност. Макар и малка, сегашната разлика в съдържанията на главните радиоактивни елементи, под влияние на състава на изходната магма и условията, при които са изкристализирали риолитите (температура, налягане, летливи компоненти и др.), е довела до съществено различие в концентрацията на радиационните дефекти: кварцът от риолитите на трета фаза има средно Срд $1,78 \cdot 10^{16}$ sp/g, а кварцът от риолитите на четвърта фаза — $1,52 \cdot 10^{16}$ sp/g (табл. 2).

Интересни са данните, получени както за природната, така и за индуцираната термолуминесценция на кварца от риолитите на двете фази. Кварцът от риолитите на трета фаза има интензитет (J) на ПТЛ средно 3,4 v/g при температура на най-интензивно светене около 395 °C (от 380 до 410 °C), докато кварцът от риолитите на четвърта фаза проявява ПТЛ в температурен интервал от 350 до 370 °C (средно 365 °C), при J 4,85 v/g. Чувствителна е разликата и при активационната енергия — 1,336 eV за кварца от риолитите на трета фаза и 1,276 eV за кварца от риолитите на четвърта фаза. Съществено се различават и ТЛ-криви по форма, площ и наклон на бедрата (фиг. 1). При почти еднакъв химичен и минерален състав на риолитите от двете фази съществените разлики в Срд и ПТЛ на съответните проби от кварц най-вероятно се дължат на разликата в погълнатата доза от естественото радиоактивно облъчване, която пък пряко зависи от времето на облъчване, т. е. изводът е, че по-стари са скалите от третата фаза, което е доказано и по геоложки път.

Определен интерес представляват и получените резултати от ИТЛ на кварца от риолитите на двете фази. Досега в литературата са приведени данни за ИТЛ на жилин и скалообразуващ кварц предимно от гранитоиди след облъчване с определена доза: К о с т о в (1984) — 10^8 R, К о м о в (1982) — 0,7 A/kg и др., като всички изследователи подчертават типоморфното значение на изкуствено предизвиканите радиационни дефекти (К р и в о к о н е в а, С и д о р е н к о, 1972; К о м о в, 1982; К о с т о в, 1984 а). Нашите резултати от ИТЛ на скалообразувачия кварц от риолитите на двете фази при дози от 0,05 до 1,00 kC/kg, са посочени в табл. 2 и на фиг. 2.

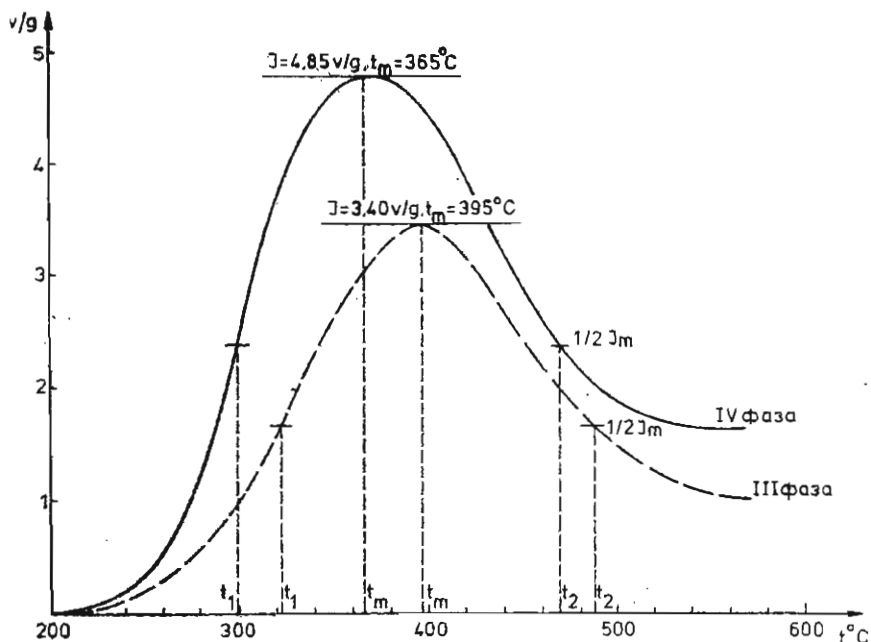
Таблица 2

Концентрация на радиационни дефекти и термолуминесцентни параметри на скалообразувачия кварц от рилошките на третата и четвъртата фаза

№	Кварц от рилошките	Брой проби	Сред, sp/g	E V/g $t^{\circ}C$	при- родна	Термолуминесценция										Забележка			
						индуциран ($\cdot 10^3 V/g$) при доз. на облъчване (кС/кг)													
						0,05	0,10	0,15	0,20	0,25	0,30	0,50	0,70	0,90	1,00				
1	трета фаза	52	$1,78 \cdot 10^{16}$	J'	3,40	0,93	1,72	2,09	2,99	2,92	3,85	2,10	—	—	—	—	първи връх на ТЛ-крива		
				t'_m	395	230	230	225	220	214	230	230	—	—	—	—			
				J''	—	—	1,15	1,97	2,77	4,05	8,25	7,90	6,50	6,00	—	—		—	втори връх
				t''_m	—	—	362	365	352	380	386	390	430	530	—	—			
2	четвърта фаза	30	$1,57 \cdot 10^{16}$	J'	4,85	1,03	1,90	2,27	3,40	2,99	3,95	2,05	—	—	—	първи връх			
				t'_m	365	236	225	225	220	210	230	2,30	—	—	—				
				J''	—	—	1,48	2,75	3,69	5,36	8,35	7,80	4,75	3,00	—		—	втори връх	
				t''_m	—	—	365	370	356	385	390	394	430	530	—		—		

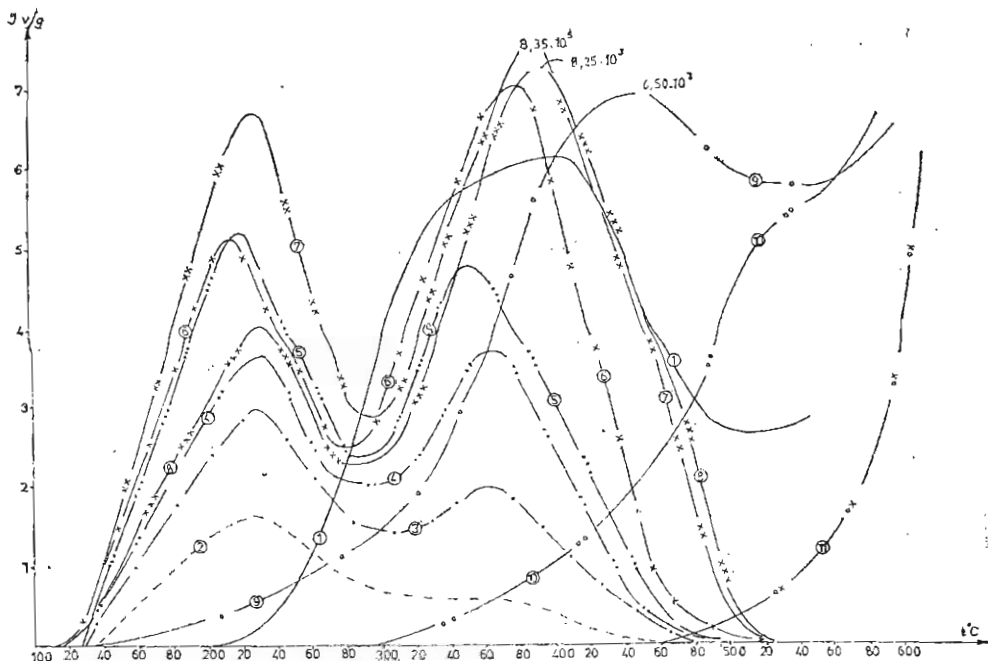
Сред — Концентрация на радиационни дефекти в кристалната решетка на кварц

Като се изключат нискоенергийните дефекти, които са нетрайни и се фиксират с непостоянни върхове при температури до 130 °С, внимание заслужават характерът на ТЛ-криви и интензитетът на светенето в температурните интервали 210—230, 360—390 и над 430 °С. При облъчване с доза 0,05 кС/kg

Фиг. 1. Природна термолуминесценция на кварц от риолитите на трета и четвърта фаза

ТЛ-крива има един ясно изразен връх при $t'_m = 230^\circ\text{C}$ и усложнено дясно крило на кривата до неясно оформен втори връх при $t''_m = 360^\circ\text{C}$. При облъчване с дози от 0,10 до 0,30 кС/kg интензитетът при 230 °С нараства пропорционално с увеличаване на дозата облъчване, като успоредно се оформя и втори връх на ТЛ-крива при температури 360—380 °С, където интензитетът също расте пропорционално с увеличаването на дозата, за да достигне $8.35 \cdot 10^3 \text{ v/g}$ при доза 0,30 кС/kg. При облъчване с дози над 0,30 до 0,70 кС/kg интензитетът при температура около 230 °С силно намалява, намалява скокообразно и интензитетът на втория връх, като същевременно се наблюдава рязко повишаване на температурата, при която се формира вторият връх на ТЛ-крива, за да достигне 430 °С при доза 0,70 кС/kg. При облъчване с дози над 0,70 кС/kg центърът на дефектиране, изявяващ се при нагряване около 230 °С, се разрушава напълно, а високоенергетичното ниво на дефектите, проявяващи се при температури до 530 °С, също се руши, като интензитетът на ТЛ отслабва рязко от $7,80 \cdot 10^3 \text{ v/g}$ до $3,00 \cdot 10^3 \text{ v/g}$. При доза 1,00 кС/kg пробите престават да термолуминесцират с нагряване до 600 °С, т. е. това е най-вероятно дозата, около която настъпват структурни изменения в кристалната решетка на кварца (известното метамиктно превръщане на минерала). При дози на облъчване над 1,00 кС/kg кварцовите зърна често придобиват тъмен до сажесто-опушен или морионово-черен цвят.

Фиг. 2. Природна и индуцирана термолуминесценция на кварц от риолитите на трета фаза

1 — природна термолуминесценция; 2—11 — индуцирана термолуминесценция при различни дози на гама облъчване (в kC/kg): 2 — 0,05; 3 — 0,10; 4 — 0,15; 5 — 0,20; 6 — 0,25; 7 — 0,30; 8 — 0,50; 9 — 0,70; 10 — 0,90; 11 — 1,00

Заклучение

Резултатите от извършените изследвания потвърждават изводите на редица изследователи (Бедринов, 1976; Бедринов и др., 1985; Кривоконева & Сидоренко, 1972; Комов, 1982; Костов, 1984а, 1984б) за същественото значение, което имат като типоморфни признаци както съдържанието на главните радиоактивни елементи U, Ra, Th и K с тяхната естествена радиоактивност, така и концентрацията на радиационните дефекти от тип Е-центрове, и природната и изкуствената термолуминесценция. Тези типоморфни белези представляват сигурен критерий при литолого-фациалното диференциране на скалите от вулканските комплекси в Родопската област. Те могат да бъдат използвани успешно и при оценката на рудни радиоактивни аномалии, а така също и при търсенето и проучването на рудни хидротермални и екзогенни находища.

Разширяването на комплекса от методи за изучаването на вулканитите ще доведе до повишаването на геолого-икономическата ефективност на етапите прогнозиране, търсене и проучване на нови находища на рудни полезни изкопаеми.

Литература

- Бахнева, Д. Х. 1970. *Липаритовая формация Смолянской депрессии и оруденение, связанное с ней*. Автореф. канд. диссертации.
- Бедринов, И. Т. 1976. *Геолого-петрофизическая характеристика на терциерните скали от Централнородопската област*. Автореф. канд. диссертация.
- Бедринов, И. Т., С. Стойнов, Ог. Гюндуров, М. Четкаров. 1985. Метод и апаратура за определяне концентрацията на радиационните дефекти в минералите. — *Год. на ВМГИ* (под печат).
- Даниэльс, Ф. 1956. Радиоактивност, накопление энергий радиоактивного распада и вулканизм. — В: *Ядерная геология*. М., ИЛ, 248—256.
- Кривоконова, Г. К., А. Г. Сидоренко. 1972. Влияние радиоактивного облучения на некоторые породообразующие и рудные минералы. — В: *Радиоактивные элементы в горных породах*, 2. Новосибирск, 153—154.
- Комов, И. Л. 1982. *Радиационная минералогия*. М., Энергоиздат. 174 с.
- Костов, Р. И. 1984а. Термолуминесцентные особенности кварца из некоторых „южноболгарских гранитов“. — *Geologica Balc.*, 14, 81—86.
- Костов, Р. И. 1984б. Физични изследвания на кварцови жили от метаморфните скали на Централните Родопи. — *Геох., минерал. и петрол.*, 19, 77—85.
- Ранкама, К. 1956. *Изотопы в геологии*. М., ИЛ. 463 с.
- Стойнов, С. Х., И. Бедринов. 1973. Използване на термолуминесцентния метод при изучаване на терциерните вулканисти от Смолянско. — *Рудодобив*, 1, 8—12.
- Стойнов, С. Х., И. Бедринов. 1980. Влияние на естествената радиоактивност върху термолуминесценцията на скалите. — *Год. на ВМГИ*, 26, 2, 109—117.
- Ташев, Н. Г. 1967. Приложение на радиоактивните методи при геоложкото картиране в условията на Родопския масив. — *Сп. Бълг. геол. д-во*, 28, 1, 55—68.

(Постъпила на 14. I. 1985 г.)